

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE MEVLEVİLİK VE MEVLEVİLİK ETKİSİ
(14. ve 15. yy. Divanlarına Göre) *

Kaplan ÜSTÜNER**

Özet

Mevlevilik, Mevlvî olmayan divan şairlerinin şiirlerini de etkilemiştir. Klasik Türk şiirinde Mevlana ve onun Mesnevi ve Fihî mâ fih gibi eserlerinden övgüyle söz edilmiş; Mevlevilik ile ilgili sema, ney ve neyistan gibi unsurlar doğrudan doğruya ya da teşbih, telmih ve mecaz gibi edebi sanatlar aracılığıyla kullanılmıştır.

Anahtar sözcükler: Mevlevilik, Divan Şiiri, Tasavvuf

**MEVLEVI TEACHINGS AND PRACTICES IN CLASSICAL TURKISH
POETRY AND ITS AFFECT**

Abstract

It is well known that Mawlānā's ideas had an affect on not only *Mevlevi* poets but also the other poets in Divan literature. In classical Turkish literature, Mawlānā and his works like *Mesnevi* and *Fihî ma fih* were referred to. In many divans Mawlānā and his books were either directly recognized or sensed through literary devices like similes, allusions and metaphors. In addition, the features of Mawlānā's ideas such as *sema*, *ney* and *neyistan* were used in many divans.

Key words: Mevlevi teachings and practices, Divan poetry, Sufism

Giriş

Mevlevilik, Mevlana (1207-1273)'nın tasavvufî anlayışını esas alarak oğlu Sultan Veled tarafından kurulmuş bir tarikattır. Büyük Türk sufisi Mevlana'nın düşünceleri,

* Bu makale, 26-28 Ekim 2007 tarihinde Uluslararası Mevlana ve Mevlevilik Sempozyumu'nda sunulan bildirinin yeniden düzenlenmiş ve gözden geçirilmiş şeklidir.

** Dr. Arş. Gör. Harran Üniv. Fen-Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl. El-mek: kaplanustuner@yahoo.com

Osmanlı Devletinin siyasi ve sosyo-kültürel hayatı ile birlikte edebiyatını da etkilemiştir.¹

Klasik şiirin doğuşundan itibaren daima Mevlevilik ile etkileşim içinde olduğu bilinmektedir.

Başlangıcından 20. yy.ın başlarına kadar geçen süre içinde yetişen Mevlevî şairlerin şiirlerinde, Mevleviliğin adap ve erkânı önemli bir yer teşkil eder.²

Klasik Türk edebiyatının aşk, sevgili, aşık ve gönül gibi konularından etkilenen Mevlevî edebiyatı, uzun asırlar boyunca teşekkül etmiş olan ney, semâ, külah gibi Mevlevilik terimlerinin de eklenmesiyle zengin bir muhtevaya kavuşmuştur.³

Latîfî, Nefî, Neşâtî, Nâbi, Sâkîb Dede, Şeyh Gâlib ve Esrâr Dede gibi klasik Türk şiirinin önde gelen şairleri, Mevlana hakkında övgü dolu şiirler yazmışlardır. Bunların bir araya getirilmesiyle antolojiler dahi oluşturulmuştur.⁴

Mevlana ve Mesnevî'nin etkisi 13. yy.dan itibaren yazılan mesnevilerde de kendisini gösterir.⁵

Anadolu'nun edebi birikiminde gizli yahut açık olarak Mevlana'nın şiir zevki ve anlayışı bulunmaktadır.⁶

Klasik Türk şiirinin daha iyi anlaşılabilmesi konusunda Mevlevî kültürüne duyulan ihtiyaç günümüze kadar devam etmiştir.⁷

Bu zamana kadar yapılan araştırma ve incelemeler arasında, Mevleviliğin, Mevlevî olmayan divan şairlerinin şiirlerine etkisi konusunda müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bundan dolayı, bu yazımızda Mevlevî olmayan şairlerin divanlarından hareketle klasik Türk şiirindeki Mevlevilik etkisini tespit etmeye çalışacağız. Makalemizde Mevleviliğin belirleyebildiğimiz bütün unsurlarına yer verdik. Ancak örneklemekte sınırlamaya gitmenin bilimsel yarar açısından daha uygun

¹ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, Ankara, 1983, s. 446; İlhan Genç, "Mevlevî Edebiyatı Üzerine Bir Değerlendirme", *Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yay. Türk Dili ve Edebiyatı İncelemeleri Dergisi*, C. 7, İzmir, 1993, s.133; Emine Yeniterzi, *Mevlana Celâleddin Rumi*, Ankara, 2006, s. 97; Osman Horata, "Mevlâna ve Divan Şairleri", *Hacettepe Üniv. Edebiyat Fak. Dergisi, Osmanlı Devletinin 700. Yılı Özel Sayısı*, Ankara, 1999, s. 46; Cemal Kurnaz, 2007, "Ahmet Talât Onay'ın Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı İsimli Ansiklopedik Eserinde Mevleviler Ve Mevlevilik Kültürü", *Uluslararası Mevlana Sempozyumu*, Yayınlanmamış Tebliğ, İstanbul-Konya, 8-12 Mayıs 2007, s. 1-25.

² Necip Fazıl Duru, *Mevlevî Şairlerin Şiirlerinde Mevlevilik Unsurları*, Gazi Üniv. SBE. Yayınlanmamış Dr. Tezi, Ankara, 1999; Nilgün Açık, *Divan Edebiyatında Mevlevilik Etkisi ve Mevlevî Şairler*, Gazi Üniv. SBE. Yayınlanmamış Dr. Tezi, Ankara, 2002.

³ Genç, *a.g.m.*, s. 129-144.

⁴ Horata, *a.g.m.*, s. 43-56; Ahmet Mermer vd., *Osmanlı Şiirinde Mevlana Örgüleri ve Mevlevilik Unsurları*, Basıma Hazır Kitap.

⁵ Âmil Çelebioğlu, "XIII-XV (ilk yansı) Yüzyıl Mesnevilerinde Mevlana Tesiri", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, 1998, s.29-53; Nezahat Öztekin, *Mevlana'nın Mesnevî'sindeki Hikâyelerin XIII-XV.Yüzyıl Anadolu Mesnevilerine Etkisi*, İzmir, 2000.

⁶ Adnan Karaismailoğlu, "Klasik Türk Şiiri Geleneğinde Mevlana'nın Yeri ve Edebi Miras Tartışmaları", *X. Milli Mevlana Kongresi*, Tebliğ, Konya, 2-3 Mayıs 2002, s. 127-135.

⁷ Kurnaz, *a.g.t.*, s. 1-25.

olacağını düşündüğümüzden, çalışmamızı klasik Türk şiirinin kuruluş ve gelişme dönemi olan 14. ve 15. yy. ile sınırladık. Dönemin genel karakteristik özelliklerini yansıtacak nitelikte olan şu 17 şairin divanını inceledik:

Kadı Burhaneddin (ö.1398)¹, Nesîmî (ö.1404)², Ahmedî (ö.1412/3)³, Ahmed-i Dâî (ö.1421)⁴, Şeyhî (ö.1431)⁵, Karamanlı Nizâmî (ö.1469/1473)⁶, Adnî (Mahmud Paşa) (ö.1473/4)⁷, Karamanlı Aynî (ö.1491/4)⁸, Çâkerî (ö.1494/5)⁹, Cem Sultan (ö.1495)¹⁰, Ahmed Paşa (ö.1497)¹¹, Vasfî (ö.1497?)¹², Hamdullah Hamdî (ö.1503/4)¹³, Mibrî Hatun (ö.1506)¹⁴, Necâtî (ö.1509)¹⁵, Mesîhî (ö.1512)¹⁶, ve Cafer Çelebî (ö.1515)¹⁷.

Şimdi Mevlevîliğin klasik Türk şiirine etki eden unsurlarını inceleyebiliriz:

Hudâvend-gâr/Hz. Mevlana ve Mevlevî

Ahmet Paşa, Mevlevîlik kültürünün temeli olan Hz. Mevlana'yı, Hudâvend-gâr adıyla anar. Mevlevî, Mevlevîlik tarikatına giren, Mevlana'ya mensup olan kişi demektir.¹⁸ Hudâvend-gâr ve Mevlevî, aşağıdaki beyitte semâ ve raks sözcükleri ile birlikte tenasüp içinde değerlendirilir. Mevlana'nın adı söylenince kendinden geçen bir Mevlevî dervişinin tasviri yapılır. Mevlevî, sevgilinin boyu dolayısıyla sallandığı belirtilerek hüsn-i ta'lile konu olan servi için kendisine benzetilen olur.¹⁹ Semâ konusuna da değinilir. Mevlevîlik unsurları, Ahmet Paşa'nın beytinin asıl çatısını meydana getirmiştir:

Kâmetün vasfın sabâ zıkr itse serv eyler semâ

¹ Muharrem Ergin, *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul, 1980.

² Hüseyin Ayan, *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni I-II*, Ankara, 2002.

³ Yaşar Akdoğan, *Ahmedî Divanı, Tenkitli Metin ve Dil Hususiyetleri*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1979.

⁴ Mehmet Özmen, *Ahmed-i Dâî Divanı (Metin-Gramer-Tıpkı Basım, Dizgin)*, C. I-II, Ankara, 2001.

⁵ Cemâl Kurnaz - Mustafa İsen, *Şeyhî Divanı*, Ankara, 1990.

⁶ Halûk İpekten, *Karamanlı Nizâmî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Ankara, 1974.

⁷ Bilâl Yücel, *Mahmud Paşa Adnî Divanı*, Ankara, 2002.

⁸ Ahmet Mermer, *Karamanlı Aynî ve Divanı*, Ankara, 1997.

⁹ Hatice Aynur, *15. Yüzyıl Şairi Çâkerî ve Divanı İnceleme-Tenkitli Metin*, İstanbul, 1999.

¹⁰ İ.Halil Ersoylu, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, Ankara, 1989.

¹¹ Ali Nihat Tarlan, *Ahmet Paşa Divanı*, Ankara, 1992.

¹² Mehmet Çavuşoğlu, *Vasfî, Divan Tenkidli Basım*, İstanbul, 1980.

¹³ Ali Emre Özyıldırım, *Hamdullah Hamdî ve Divanı*, Ankara, 1999.

¹⁴ Sabiha Gemicici, *Mibrî Hatun Divanı*, Uludağ Üniv. SBE. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir, 1990; Metin Hakverdioğlu, *Mibrî Hatun Divanı İnceleme-Tenkitli Metin*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniv. SBE. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998.

¹⁵ Ali Nihat Tarlan, *Necâtî Beg Divanı*, İstanbul, 1997.

¹⁶ Mine Mengi, *Mesîhî Divanı*, Ankara, 1995.

¹⁷ İsmail E. Erünsal, *The Life and Works of Táç-şâde Ca'fer Çelebi, With Critical Edition of His Divân*, İstanbul, 1983.

¹⁸ H. Hüseyin Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, İstanbul, 2001, s. 28.

¹⁹ Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara, 2001, s. 68.

Raks urur lâ-büd *Hudâvend-gâr* anılsa *Mevlevî*

Ahmed Paşa G 333/4

(Kâmetinin özelliklerini saba rüzgarı zikrettiği zaman, servi semâya başladığı gibi, *Mevlevî* de *Mevlâna* anıldığında hemen dönmeye başlar.)

Mevlana'dan *Mesnevî*'nin sahibi olarak da söz edilir. İleride ayrıntılı olarak duracağımız gibi *Mesnevî*, *Mevlana*'nın en önemli eserlerinden biridir. *Mesnevî*'nin etkisi altında kaldığı anlaşılan *Karamanlı Aynî*, büyük sufinin eserinde anlattığı tarzda neyden hikaye dinlemeyi önerir:

Dirildi *Mesnevî*'nin *sâhibi* uş

Hikâyet dinle gel didüğü neyden

Karamanlı Aynî G 397/3

(İşte *Mesnevî*'nin sahibi yeniden canlandı. Gel, neyin dilinden söylediği hikayeyi dinle.)

Karamanlı Aynî, şu beytinde de hitap edatıyla *Mevlevî* dervişine seslenir. *Mevlevî*'nin ney gibi ayrılıktan kaynaklanan gönlünün feryat edip inlemelerine derman olarak, mecliste semâ edip ney üflemesi önerilir. *Mevlevî*, semâ ve ney kelimeleri tenasüp oluşturur.

Sînemün bezmine iy *Mevlevî* gel eyle semâ'

Ney bigi ol nefesi nâle vü efgâna virür

Karamanlı Aynî G 131/6

(Ey *Mevlevî*! Gönlümün meclisine gel, semâ eyle. Zira neye benzeyen gönlün nefesi, nâle ve iniltiler çıkarır.)¹

Mesnevî

Mesnevî, *Mevlana*'nın tasavvuf anlayışını içeren en önemli eserlerinden biridir. Altı cilt olan eser, yaklaşık 26.000 beyitten meydana gelmiştir. Tevhidin sırrını, hakikatlerin özünü, vücûd ve vücûdun zuhûr mertebelerini, insan-ı kâmilî, Hakk'a vuslat yollarını ve aşk, akıl, idrak, hakikat gibi tasavvufî kavramları didaktik olarak anlatır.²

Mevlana'nın en olgun döneminde kaleme aldığı *Mesnevî*, Türk Edebiyatı'nın doğuşu ve gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.³ Yukarıda örneğini verdiğimiz beyitte

¹ *Mevlevî* ile ilgili benzer kullanışlar için bkz.: *Mihri Hatun* G 201/5; *Kadı Burhaneddin* G 6/2, G 1233/3. 1233/3.

² Abdülbâki Gölpınarlı, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, C. I-II, İstanbul, 1990, s. IX-XIV; Adnan Karaismailoğlu, Karaismailoğlu, *Mesnevî*, Ankara, 2004, s. 29-30; Semih Ceyhan, "Mesnevî", *TDVİA*, C. 29, Ankara, 2004, s. 325-334.

³ Horata, *a.g.m.*, s. 46.

beyitte Karamanlı Aynî (G 397/3), doğrudan Mesnevî'nin adını anmış ve yazarına işaret etmişti.

Mevlana'nın gönül dilinden dökülen Mesnevî, "Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor; ayrılıkları nasıl anlatıyor." şeklinde tercüme edilen şu beyitle başlar:

Bişnev îñ ney çun şikâyet mî koned

Ez cüdâyîhâ hikâyet mî koned

İlk beytine yaklaşık 21 kaynağın şerh ve izahta¹ bulunduğu Mesnevî, Klasik Türk şiirini büyük ölçüde etkilemiştir. Eserin ilk beyti, klasik şiirin estetik kuralları içinde Türkçe yorumlanır. Kafiye ve redif uyumu dikkate alınarak daha ziyade gazellerin matla beytinde ele alınır. İlk beyte telmihte bulunulur. Beyitte geçen "hikâyet" ve "şikâyet" sözcükleri şairler tarafından ustalıkla kullanılır; anlam hikâyet ve şikâyet çevresinde yoğunlaşır; gerçek ve mecazi mânâları zihinde yoğun çağrışımlar uyandırır. Sevgiliye seslenilir. Ayrılıktan şikâyet edilir:

Kıssa-i şevkumî gûş eyle *hikâyet* ideyüm

Hicr elinden sanemâ sana *şikâyet* ideyüm

Karamanlı Aynî G 349/1

(Ey put gibi güzel! Ayrılıktan neler çektiğimi sana şikâyet edeyim. Aşk hikayemi dinle, sana anlatayım.)

Figân-ı nâyı işit [kim] neden *şikâyet* ider

Firâk gussaların[i] meger *hikâyet* ider

Hamdullah Hamdî G 53/1

(Ney sesinin inlemelerini işit, neden şikâyet eder? Sanki ayrılık acılarını anlatır.)

Gözüm kılalı la'lünden *hikâyet*

Yaşumdandur nigârînâ *şikâyet*

Kadı Burhaneddin G 461/1

(Ey resim gibi güzel sevgili! Gözüm, la'l dudaklarını anlatmaya başlayınca, göz yaşlarım şikâyet eder.)²

Fîhi mâ fih

¹ İlk beytin kelimelerinin ayrıntılı şerhi için bkz. Âmil Çelebioğlu, "Muhtelif Şerhlere Göre Mesnevî'nin İlk Beytiyle İlgili Düşünceler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, 1998, s. 525-545.

² Mesnevî'nin ilk beyti ile ilgili benzer örnekler için bkz.: Kadı Burhaneddin G 1162/1, G 1299/1.

Fîhi mâ fih, Mevlana'nın sağlığında, oğlu Sultan Veled veya bir başka müridi tarafından kaydedilen sohbetlerinin, vefatından sonra derlenmesinden meydana gelmiş bir eserdir. Fîhi mâ fih, sözlükte "içindekiler, içindedir, ne varsa ondadır" gibi anlamlara gelir. Yazma nüshalarında bölüm sayısı farklılıklar gösteren eser, altısı Arapça, diğerleri Farsça olmak üzere yaklaşık yetmiş beş bölümden oluşmuştur. Eserde vahdet, kesret, zuhûr, tecellî, mutlak varlık, ahlak, insan-ı kâmil, seyr-i sülûk, yakîn ve İlâhî aşk gibi tasavvufî konular ele alınmıştır.¹

Fîhi mâ fih'a Ahmedî'nin bir gazelinde rastlarız. Aşağıdaki beyitlerden şairin, eseri okuduğu ve etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Zira aynı gazelde iki kez eserin adını anmakta ve onu yüceltici sözlerle övmektedir. Fîhi mâ fih, insanı ölümsüzlüğe ve ebedi hayata kavuşturan dudak gibi etkileyici özelliğe sahiptir:

Lebüne çeşme-i hayvân dimişler

Bu şîrin söz lillah *Fîhi mâ fih*

Ahmedî G 550/2

(Dudağına "ölümsüzlük çeşmesi" demişler. Bu şirin söz Allah için Fîhi mâ fih'tir.)

İşiden Ahmedî sözünü eydür

Meger budur *kitâb-ı Fîhi mâ fih*

Ahmedî G 550/7

(Ahmedî'nin sözünü işitenler, "Sanki Fîhi mâ fih kitabı budur." derler.)

Semâ

Sözlük anlamı duymak, işitmek olan semâ, istilahta mûsikî nağmelerini dinlemeye, dinlerken de vecde gelerek coşkuyla raksetmeye, dönmeye denir. Semâ, Mevlevilikte ritim ve mûsikî eşliğinde yapılan, sağdan sola kalbin etrafında çark atıp dönerek icra edilen bir nevi ibadet mânâsında kullanılır.² Semâda, insanı Allah'a yaklaştıran ve yükselten bir özellik bulunduğu³ ve Mevlevîlerde aşk ve cezbeyi meydana getirmek için bir vesile olduğu⁴ kabul edilir. Mevlevilikte önemli bir yer tutan semâ, Mevlevî olmayan şairler üzerinde de etkisini göstermiştir.⁵

Mevlevîliğin önemli ritüellerinden biri olan semâ, klasik Türk şiirini önemli

¹ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlana Celâleddîn, Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, İstanbul, 1999, s. 271-272; Mehmet Demirci, "Fîhi mâ fih", *TDVİA*, C.13, İstanbul, 1996, s. 58-59.

² Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvufun Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul, 1977, s. 290; Top, *a.g.e.*, s. 77; Süleyman Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, İstanbul, 2005, s. 168-178.

³ Uludağ 2005, *a.g.e.*, s. 254.

⁴ Gölpınarlı 1983, *a.g.e.*, s.387.

⁵ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul, 1984, s. 66.

derecede etkilemiştir.

Dervişler, özellikle semâ ve zikir meclislerinde, semâ hırkası denilen özel bir kıyafet giymişlerdir. Vecde geldikleri zaman, hırka düşer veya kendilerinde olmaksızın üzerindeki hırkayı çıkarıp atarlar yahut parçalayıp fırlatırlardı. Bu esnada düşen, çıkarılıp atılan veya parçalanan hırka, derviş tarafından geri alınamazdı. Bu hırka semâ meclislerinde kavvâlerin olurdu.¹ Karamanlı Nizâmî, aşağıdaki beyitte hankahta (ellerini elbisesinin kollarından çıkarıp silkererek) vecd ile semâ eden Mevlevî dervişinin, kendinden geçerek büyük bir coşku ile hırkasını yırtıp parçaladığını ve doğru dürüst sağlam bir hırkasının kalmadığını söyleyerek bu âdete işaret eder:

Hânkâh içinde itsen âstûn-efşân-*semâ*'

Kalmaya bir hırka ehlinün girîbânı dürüst

Karamanlı Nizâmî G 6/7

(Hankah içinde vecd ile coşkulu bir vaziyette (ellerini elbisesinin kollarından çıkararak) semâ eden dervîşi görsen, hırkasının paramparça olduğunu göreceksin.)

Şeyhî'nin sanatkârâne ifade ettiği şu beyitte ise, goncanın açılarak gül olması ile sufînin hırkasını parçalaması arasında ilgi kurulur. Beyitte geçen "dem tutmak" Mevlevilikte kullanılan bir tabir olup, "ney üflenirken taksimin sonuna doğru, diğer bir neyin kalın perdeden ona refakat etmesi"² anlamındadır. Dem tutmanın ayrıca "kan tutmak" mânâsı da vardır:

Ger sûfiyâne gonca çâk itse hırka tan mı

Bülbül *semâ'iyile* mest oldu tutdı hem dem

Şeyhî K 8/29

(Gonca sufi gibi hırkasını parçalarsa ayıplanır mı? Zira o, bülbülün, etrafında dönerek çıkardığı sesinden sarhoş oldu hem de ona eşlik etti.)

Gök ve dönen şey demek olan çarh, Mevlevilikte sağ ayağa denir.³ Aşağıdaki beyitte çarh tevriyeli kullanılarak her iki anlam da kastedilir. Kavvâl, semâ meclislerinde güzel sesiyle okuduğu şiir ve ilahilerle dervişleri coşturan ve galeyana getiren kişidir.⁴ Gökyüzü, kişileştirilerek mavi renkli hırka giymiş bir pîre benzetilmiştir. Bu pîr adeta semâ etmeden sağ ayağı üzerinde durmaktadır. Kavvâlerin de sesi işitilmez olmuştur. Ayrıca Konya, Mevlana Müzesinde, Mevlana'ya atfedilen mavi pamuklu bir hırkanın

¹ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkâm*, İstanbul, 1963, s. 52; Süleyman Uludağ "Hırka", *TDVİA*, C. 17, İstanbul, 1998, s. 373.

² Gölpınarlı 1963, *a.g.e.*, s.13.

³ Gölpınarlı 1977, *a.g.e.*, s. 76.

⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1996, s. 303.

bulunması,¹ beyitte “kebûd-hırka” giyen pîrin kimliği hakkında bize bilgi vermektedir:

Kebûd-hırka bu pîr-i sipîhre eyle nazar
Kî çarh urur dün ü gün bî-*semâ*' u bî-kavvâl
Şeyhî K 3/24

(Mavi hırka giymiş bu gökyüzü pîrine bak. O gece gündüz semâ etmeden ve kavvâl olmadan dönüp durmaktadır.)

Ahmet Paşa, şu beyitte servin semâ ettiğini dile getirir. Servin semâ etmesi, olduğu yerde dönmeye işarettir.² Beyitte geçen birinci "hevâ" yel, teneffüs ettiğimiz nesim; ikincisi aşk, temâyül anlamındaki “hevâ”dır. Cinas sanatı yapılmıştır:

Ağdı başına hevâsı zülfinün
Ol hevâdan serv urur her dem *semâ*

Ahmed Paşa G 138/4

(Servin başına saçının kokulu yeli ağdığı/çıktığı/yükseldiği için, o aşk ile servi her dem semâ eder.)

Necâtî Bey, Mevlevîlerin dönerek semâ ettiklerini dile getirir. Semâ ve dönme kelimeleri, çeşitli anlam tabakaları olan beyitte Mevlevilik ile ilgili güzel bir tenasüp oluşturur:

Dönme ehl-i derdden görüp beni
Kim kıyasî olmaz ey sûfî *semâ*

Necâtî G 260/4

(Ey sufî, beni görüp dert ehlinde dönme. Zira, semâ kıyasi olmaz.)

Mevlevilikte bir ibadet coşkusu ile yapılan, dervişi mutlak varlığa yaklaşımcı ve yükseltici özelliğe sahip ve aşk ile cezbeye vesile olan semâ işitilince, üstünkörü edinilen bilgiyle dünya nimetlerinden uzak durmak anlamındaki zühde elveda denir:

Yine irdi sem'uma savt-1 *semâ*'
Elvedâ' iy zühd ü takvâ elvedâ'

Karamanlı Aynî G 256/1

(Kulağıma yine semâ sesi gelince, “Elveda ey zühd ve takva elveda!” dedim.)

¹ Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi Türkiyede Tarikat Giyim Kuşam Tarihi*, Ankara, 2005, s. 118.

² Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Haz. Cemâl Kurnaz, Ankara, 1993, s. 368.

Neyistan

Neyistan/kamışlık, tasavvufta ezel meclisini simgeler. Ney de o meclisteki hallere vâkıf olan kâmil insandır.¹ Ahmet Paşa'nın ney ile neyistana birlikte yer verdiği şu beytinde, Mesnevî'nin ilk beytinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Kamışlıktan kesilip koparılan ney gibi, insan da rûhlar âleminde, aslı vatanından ayrılarak mihnet yeri olan bu dünyaya gelmiştir. Sırların üflendiği² neye benzeyen gönül, elest meclisini andıkça feryat etmektedir:

İnledürdi gökleri feryâdı gönlüm nâyınun

Ne *neyistândan* kesildüğün eger ifşâ kılam

Ahmed Paşa G 218/6

(Kamışlıktan kesildiğini eğer açıklasam, gönül neyim feryadı gökleri inletirdi.)³

Ney

Ney/nây, kamıştan yapılan, kaplumbağa kemiğinden üflenecek bir yeri (baş-pâre) bulunan, yedi delikli, nefesle çalınan bir mûsikî aletidir. Mevlana'nın Mesnevî'sine, "Dinle neyden" diyerek başlaması, ney'in âdeta Mevlevîliğe mahsus kutsal bir müzik aleti olmasına yol açmıştır.

Mesnevî şerhlerinde ney'in, mûsikî âleti, Hz. Âdem, Hz. Peygamber, Hz. Mevlana, Mesnevî, mümin, aşık, gönül, kalem ve daha yaygın olarak da insan-ı kâmil simgelediği anlatılır.⁴ Ney ile insan-ı kâmil arasında çeşitli ilgiler de kurulmuştur. Ney, kamışlıktan (ney tarlası) ayrılmıştır. Kuru olan ney, üflendikçe ve içinde nefes

¹ Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Ankara, 1998, s. 46, 478.

² Ney'in menşei hakkında sır ile ilgili anlatılan rivayet, şüirlerde bazen açık bazen telmih yoluyla ele alınır: Hz. Peygamber, bir gün Hz. Ali ile sohbet ederken, ona İlahî aşkın esrâr ve hakâyıkı ile ilgili bir sır emanet eder. Hz. Ali, onun azametini içine sığdıramaz. Hemen Medine dışına çıkar. Bir boş kuyu bulur. Tahammül gösteremediği o sırrı, o boş kuyuya söyler.

Boş kuyu coşar. Sular taşar. Bu suların feyzi ile kuyunun kenarında kamışlar yetişir. Orada bir kamışlık meydana gelir.

Sonunda bir çoban, bu kamışlardan birini keser. Onu, çeşitli yerlerinden deler. Üflenince nağmeler hasil edecek şekle getirir. Sonra dudaklarına götürüp üflemeğe başlar. O anda, o kamış parçasından aşıkane enin ve feryatlar yükselir. Kalplere vecd ve heyecan verir.

O sırada oradan geçen Hz. Peygamber, ney denilen bu kamış parçasından çıkan aşıkane feryatları işitir. Bundaki sır ve hikmeti derhal anlar. Ali'yi çağırır:

"Benim sana emanet ettiğim sırrı açıkladın mı?" der. Ali:

"Evet. O büyük sırrı, kalbime sığdıramadım. Onu bir boş kuyuya söylemeye mecbur kaldım."

diye cevap verir.

O andan itibaren o kamış parçası, aşk ve İlahî sırların hakikatlerine tercüman olur. Kıymet kazanır. Artık ona ney adı verilir. (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul, 1993, s. 689; Tarlan 1998, *a.g.e.*, s. 180.)

³ Neyistan ile ilgili diğer örnekler için bkz. Kadı Burhaneddin G 849/5, Vasfi K 1/14.

⁴ Çelebioğlu, 1998, *a.g.e.*, s. 532.

buldukça feryat eder. İnsan-ı kâmil de Mevlana'nın neyistan adını verdiği asıl vatanı olan elest meclisinden/rûhlar âleminden, gurbet diyarı olan bu dünyaya/anâsır âlemine düşmüştür.¹

Ney, Türk şairlerini çok etkilemiştir. Elde bulunan malzemeye bakılarak klasik şüre "ney şüri" dahi denebilir. Hemen her divan şairinin şiirinde neye rastlanır. Neyin nağmeleri, gazellerin vazgeçilmez unsuru haline gelir. Neyden doğrudan doğruya bir mûsikî âleti olarak bahsedildiği gibi mecazi anlamı da çağrıştırılır. Neyin, deliklerden meydana gelmesi, nefesle ses çıkarması, kamışlıktan koparılması gibi özelliklerinden söz edilir. Çeşitli benzetmelere konu olan ve telmih yapılan ney hakkında şairler şöyle seslenir:

Sevgilinin diyarından ayrılıp gurbete düştüğümden beri ney gibi inlerim (Ahmedî G 49/1). Kıyamete kadar ney gibi inleyip durayım (Mesîhî G 166/1). Paramparça olan gönül, ney gibi inleyip sırları açıklamaktadır (Ahmed Paşa G 58/5). Aşkın sırrını neyin nefesinden anlamak için, dertten iki büklüm olmak gerekir (Hamdullah Hamdî G 77/4). Benim gibi yüreği parça parça olan birinin feryadına her an/nefes ney ortak olur (Mihri Hatun G 125/3). Aşkın harareti hangi gönlü inletmedi? (Mihri Hatun G 188/2). Ey zâhid beni ney'in iniltisinden men etme (Cafer Çelebi G 204/7).

Olmışam *ney* bigi başdan ayaga bağı delük

Ol sebebden iderem âh u figân sen gideli

Karamanlı Aynî G 452/2

(Ney gibi baştan ayağa bağı delik olmuşum/yaralanmışım. Onun için sen gideli âh u figan eylerim.)

Her gice tâ subh olunca *ney* gibi efgân idüp

İlerem derd ile kim düşdüm cüdâ mahbûbdan

Vasfî G 62/4

(Sevgiliden ayrı düştüğüm için, her gece ta sabah oluncaya kadar ney gibi feryat edip dert ile inlerim.)

Ney gibi sensüz eylerem feryâd

Bir nefes niçün itmedün beni yâd

Hamdullah Hamdî G 36/1

¹ Gölpınarlı 1963, *a.g.e.*, s. 34; Gölpınarlı 1977, *a.g.e.*, s. 247-248; Gölpınarlı 1990, *a.g.e.*, s. 17; Ahmet Faruk Çelik, *Sürûri'nin Hâfız Dîvânı Şerhi'nin İncelenmesi*, Selçuk Üniv. SBE. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1998, s. 45 ; Top, *a.g.e.*, s.277.

(Ney gibi sensiz feryat ediyorum. Bir nefes/an niçin beni hatırlamadın?)

Tapundan ayru eger *ney* big'inleyem ne aceb
Ki gülden ayrılıcah andelibe nâle düşer

Ahmedî G 247/5

(Bülbül gülden ayrıldığında inlediği gibi, ben de senin huzurundan uzak düştüğüm zaman ney gibi inlersem şaşılmamalıdır.)¹

Sonuç

Mevlana, Anadolu'da düşünce ve eserleriyle hizmet etmiştir. Tasavvufî anlayışı esas alınarak oğlu Sultan Veled tarafından kurulan ve sistemleşen Mevlevilik de, Osmanlı toplumsal ve kültürel tarihine büyük etkide bulunmuştur. Klasik Türk şiiri de bu tesirden uzak kalamamıştır. Kuruluş ve gelişme yüzyıllarında (14. ve 15. yy.) yazılan Mevlevî olmayan 17 şairin divanında da Mevleviliğin etkisi görülmüştür.

İncelediğimiz divanlarda Mevleviliğin temeli olan Mevlana'dan, Hudâvend-gâr ve Mesnevî'nin sahibi olarak söz edilir. Mevlevî dervişinin, Mevlana'nın adı söylenince kendinden geçtiği anlatılır. Hudâvend-gâr, Mevlevî, ney ve semâ sözcükleri tenasüp içinde değerlendirilir. Mevlevî kelimesi servi için kendisine benzetilen olarak düşünülür.

Mevlana'nın özellikle *Mesnevî* ve *Fîhi mâ fîh* adlı iki eseri şairleri etkilemiştir. Mesnevî'nin ilk beyti tercüme edilmeye ve Türkçe olarak yorumlanmaya çalışılır. *Fîhi mâ fîh* de övgü dolu sözlerle dile getirilir.

Semâ, klasik şiiri önemli derecede etkilemiştir. Büyük bir coşku ile semâ eden Mevlevî dervişlerinin, hırkalarını parçaladığı söylenir. Mevlevilikteki "dem tutmak" ve "çarh" tabirlerine yer verilir. Semâ, zühdî davranışlardan üstün tutulur.

Neyistan, Mevlana'nın kullandığı gibi mecazi olarak elest meclisi/asıl vatan anlamında ele alınır.

Klasik Türk şiirine neyin etkisi çok büyük olmuştur. Neyden doğrudan bahsedildiği gibi, insan-ı kamil anlamında mecazen de söz edilir. Neyin nağmeleri divanlarda adeta yankılanır. Sevgilinin diyarından ayrılıp gurbete düşenler ney gibi inleyip dururlar.

¹ Ney ile ilgili diğer beyitler için bkz.: Ahmedî G 149/6, G 213/7, G 3/6, G 559/7, G 670/7, G 7/3; Ahmed-i Dâî G 274/1; Ahmed Paşa G 45/4, 213/1; Cafer Çelebi G 209/3, Trc 31/I/12; Cem Sultan G 14/6, G 305/2; Çâkerî G 17/4; Hamdullah Hamdî G 190/4; Karamanlı Aynî G 13/3, G 202/7, G 377/3, G 388/4, G 449/7; Kadı Burhaneddin G 1/9, G 535/2, G 713/1; Mesîhî G 194/2; Mîhrî Hatun G 79/6; Mahmud Paşa (Adnî) G 13/5, G 14/7, G 59/1; Necâtî G 325/7, G 367/2; Nesîmî G 22/23, G 382/2; Şeyhî G 137/4, G 5/3, G 67/2; Vasfî G 97/1, G 97/5.

Mevlevilikle ilgili bütün bu unsurlar ya doğrudan doğruya ya da teşbih, tevriye, telmih ve mecaz gibi klasik şiirin estetik kuralları içinde kullanılmıştır. Bu unsurlara şiirde malzeme olarak yer verilmesi, klasik Türk şiirinin muhtevasına zenginlik katmıştır.